

Határhatások

Sik Endre – Surányi Ráchel (szerk.) (2015): *Határhatások*.
Budapest: ELTE TáTK és Tárki Zrt.

Szeitl Blanka

blanka.szeitl@tarki.hu

Beérkezés: 2015. 08. 30.

Átdolgozott változat beérkezése: 2015. 11. 02.

Elfogadás: 2015. 11. 10.

Miért kutatjuk a határt? A *Határhatások* című kötet bevezetőjében jogosan teszi fel ezt a kérdést az egyik szerkesztő, *Sik Endre*. Habár külföldön a határkutatás egyre népszerűbb – amihez elég a hollandiai és az írországi, kifejezetten határkutató intézetekre gondolni – és itthon is egyre nagyobb hangsúly helyeződik a határ, mint szociológiai egység vizsgálatára – hiszen az MTA Regionális Kutatások Intézetének *Tér és Társadalom* című folyóirata rendszeresen foglalkozik a témával –, nagyobb volumenű határkutatások mégis ritkán zajlanak, valamint a határ szociológiai jelenségként szintén ritkán kerül bemutatásra. A határ viszont éppúgy a regionális különbségek mozgatórugójának számít, mint más földrajzi tényezők: a magyarországi területi különbségek vizsgálatakor a határ menti kistérségek speciális helyzete mindig hangsúlyos, ahogy a kereskedelmi útvonalak, a közlekedés, a munkalehetőségek és az országok közötti kapcsolatok tekintetében is kulcsszerephez jut a határ létezése és annak az adott területre gyakorolt hatása. Emellett a határ szociológiai vizsgálata történelmi (a nacionalizmus fejlődése és ereje), geopolitikai (rendezetlen határok és kváziországok) és politikai (állami és kulturális határok közötti különbségek) okoknál fogva is releváns (6. oldal).

A kötet egy szigorúan lehatárolt terület, a magyar–szlovák–ukrán határtérség szociológiai elemzését tűzi ki célul, továbbá, egyben kutatási beszámoló is, hiszen két felmérés eredményeként születtek meg az elemzések. Ebből az egyik, a 2010-ben induló, az ELTE Társadalomtudományi Kar által lebonyolított *A határ, mint komplex rendszer* című kutatás, a másik pedig az EU Border Regions projekt magyarországi adatfelvétele. Az előbbi a hármastérségét mint nagyobb régióba ágyazott rendszert vizsgálta, valamint kitért a formális és informális gazdaság, illetve a többség és a kisebbség között húzódó határ vizsgálatára is. Az utóbbi pedig az Európai Unió által finanszírozott nemzetközi kutatás része, mely során összesen tizenegy határtérségben végeztek kutatást hasonló módszerekkel, hogy választ találjanak többek között arra a kérdésekre, hogyan vélekednek az EU-s határon átnyúló projekteknél közreműködők az EU szerepéről, az EU-s projektekről, azok szándékolt vagy

szándéktalan hatásáról vagy annak hiányáról. Emiatt adná magát a lehetőség, hogy a kötetben helyet kapjon egy olyan fejezet is, mely az EU Border Regions projekt által vizsgált más határterületek részletesebb bemutatásával foglalkozik (a kötet utolsó fejezete pár gondolatban vázolja a nemzetközi kutatási terepet). A *Határhatások* most sajnos nem szélesíti ki erre az olvasók látószögét, azonban egy későbbi kiadásban fontolóra vehetnék a szerkesztők, hogy bemutassák, más határterületeken mennyire komplex ez a rendszer.

A könyv 4 részből, ezen belül összesen 19 fejezetből áll. Az első rész és az itt olvasható három tanulmány „megágyaz a többinek”, a megalapozáson belül is a tágabb nézőponttól halad a terep megismertetéséig: a határ szociológiai elemzéséről ír, majd bemutatja a hármast határt, kiegészítve az elérhetőségi és forgalmi viszonyokkal, ami a kutatási terület pontos elhelyezéséhez nélkülözhetetlen. A második rész „A határon átnyúló kapcsolatok” címet kapta, mely az intézményrendszer, a munkaerő-piaci lehetőségek és kilátások, valamint a hálózati szerkezet bemutatásával az egyik legjelentősebb részévé válik a kötetnek. A harmadik rész a hármast határon megfogalmazódó identitásokat mutatja be, s a határmentiség szerepéről és a nemzeti identitásról szóló írások egyaránt helyet kapnak benne. Ezután két „extra” tanulmány következik a negyedik részben, melyek a Kárpátaljai régió kulcsszereplőinek véleményével, valamint az EU-határ régiók összehasonlító elemzésével foglalkozik.

A kötet különlegessége – valamint nagy előnye is egyben – a mellékletekként összefűzött módszertani rész, melynek segítségével a mindkét kutatásban felhasznált anyagokkal behatóan megismerkedhet az olvasó. Hasonló tartalmak közlése az elemzések végén nagyon ritka, a kvalitatív és a kvantitatív adatgyűjtés pontos módja esetenként inkább homályos, vagy nehezen beszerezhető információként van jelen. Ezen anyagok közé tartoznak az EU Border Regions és „A határ, mint komplex rendszer” kutatások módszertani leírásai, a különböző felhasznált kérdőívek, a megfigyelési naplók, a fókuszcsoporthoz leírása, a médiumok elemzése, a hálózat-elemzés módszertani leírása, valamint ennek mérési segédletei is. Apró hiányosságnak tartom azonban a szerzők bemutatását, legfőképpen olyan szempontból, hogy milyen szerepet töltek be a kutatások lebonyolításakor, valamint a munka során kialakult kutatói pozíciójuk megismerése is érdekes hozzáadott értékkel bírt volna.

Az elméleti alapvetések és bevezető ismeretek után a tanulmányok hasonló szerkezetben, logikusan épülnek egymásra. Minden elemzés világos elméleti bevezetéssel alapozza meg a kutatás empirikus eredményeit és az ezekből származó következtetéseket, így a tanulmányok jól követhetőek, a következtetések pedig minden fejezet esetében világosak.

A határon átnyúló intézményi kapcsolatokkal foglalkozó (azaz első) részt *Sütő Tímea* tanulmánya nyitja, mely az egyház közösségformáló intézményi szerepét vizsgálja a határon átnyúló kapcsolatokban. A kutatás eredményeit három fő tézisben fogalmazza meg, miszerint az egyház átvállal olyan feladatokat, amelyeket az államnak nem áll módjában teljesíteni; a hármast határ vidékén működő református

gyülekezeteknek határokon átívelő identitásformáló-identitásmegőrző szerepük van; valamint az egyház feladatának érzi egy határokon átnyúló tudástranszfer-hálózat kiépítését és megőrzését. Az *Iskolák a határon* című ötödik fejezetben a szerzők (*Sik Dorka és Szécsi Judit*) alapvetően két kérdést kívánnak megválaszolni: Milyen lehetőségeket és akadályokat jelent a fiatalok életében a hármashatár? Mi az iskolarendszer szerepe a határok átjárhatóságának, a fiatalok migrációs terveinek és jövőképeinek alakulása szempontjából? A kutatók arra jutnak, hogy a határ zártságnyitottsága a fiatalok életében is meghatározó szerepet tölt be, valamint arra, hogy egy prosperáló régióban elengedhetetlen, hogy az együtt élő nemzetiségek ismerjék egymás nyelvét és felismerjék közös érdekeiket. Az intézményrendszerrel kapcsolatos további három tanulmány, a gazdasági szereplők (*Kopasz Marianna*), a politikai, önkormányzati tisztviselők (*Hegedűs Dániel*), illetve a média szereplőinek (*Surányi Ráchel*) határon átnyúló kapcsolatairól szól. Mindhárom tanulmány beszámol a kapcsolatok egyenlőtlenségéről és egyirányúságáról, valamint a kihasználatlan lehetőségekről és bizonyos szempontból a hatékonyságról is. A munkaerőpiaccal foglalkozó tanulmányok közül az elsőben *Sik Endre* a migrációs potenciál alakulásában keresi a határ szerepét: a szlovák határ mentén élő magyarok körében a rövid távú munkavállalás tervei azok esetében fogalmazódnak meg nagyobb eséllyel, akiknek vannak külföldi tapasztalataik. Az ukrain határ mentén élő magyarok migrációs potenciálját pedig kizárólag a kapcsolati tőke növeli és az ukrain magyarok esetében is ugyanaz a tényező (a korábbi külföldi munkavállalási tapasztalat) növeli a migráció esélyét a legerősebben. A külföldi, határokon átnyúló jövedelemszerzési esélyekről a tizedik fejezet szól, mely a migrációs potenciálhoz hasonló demográfiai tulajdonságokat említ, miszerint a külföldi jövedelemszerzés esélye a jó munkaerőpiaci helyzetű demográfiai csoportok (fiatalok és férfiak) körében magas, különösen, ha ehhez szakképzettség is társul, és azok körében a legmagasabb, akik az erre alkalmas (emberi és kapcsolati) tőkével rendelkeznek. A hármashatár aktorainak együttműködési hálózatáról *Gerő Márton* és *Micsinai István* írnak. Eredményeik szerint az együttműködés leginkább az állami szervezetek esetében működik, további eredményeik pedig egybecsengenek a korábbi fejezetekben tapasztalt egyenlőtlen és egyirányú együttműködésekkel (a 6., 7. és 8. fejezetekben írtakkal). A kötet utolsó nagyobb egysége a határmentiség identitásképző erejével foglalkozik. A határmentiség szerepét *Örkény Antal* és *Székelyi Mária* multinominális regressziós modellt alkalmazva vizsgálták, és azt találták, hogy a teljes nyitottság álláspontját elfoglalók és a befogadás felé hajlók között nincs különbség szociodemográfiai tulajdonságaik tekintetében. Azonban amikor a teljes nyitottság álláspontján lévők az elzárkózókkal vetették össze, a kutatók azt találták, hogy minél iskolázottabb valaki, minél jobb módú az a háztartás, amelyben él, és minél inkább jellemző a családra, hogy szereztek külföldön munkatapasztalatot, annál inkább hajlanak a határ teljes nyitottságának álláspontjára és távolodnak az elzárkózástól. Úgy vélem, hogy ezek az eredmények részben összecsengenek a migrációs potenciál és a külföld-

di jövedelemszerzés esélyét vizsgáló tanulmányokkal, ahol *Sik Endre* és *Koltai Júlia* is hasonló demográfiai tulajdonságokat emeltek ki. Ezután a határon túli területek szubjektív közelségéről szóló tanulmány olvasható, melynek egyik legfontosabb tanulsága, hogy a határon túli régióhoz való szubjektív kötődés, továbbá az anyaországhoz viszonyított kötődés eltérő mintázatot mutat Magyarország, Szlovákia, és Ukrajna területén. A kötődésbeli sajátosságokat leginkább a történelmi-kulturális különbségekből fakadó eltérések okozzák, a nyelvtudás, az elégedettség, a bizalom vagy a kapcsolati hálók szerepe jelentősen nagyobb hatással van a határ túloldalán lévő régióhoz való kötődésre. A kötet *Kvázidiaszpóra* című része további 3 elemzést tartalmaz: a *Határesetek* című elemzésben *Herendi György* mélyinterjúk elemzésével a következő kérdésekre keresi a választ: Hogyan viszonyul egymáshoz a határ két oldalán élő, de kultúráját tekintve összetartozó közösség? Milyen magas a fizikai és lelki határ fala a kárpátaljai és az anyaországi magyarság között? Herendi áttekintette az anyaország felőli érdeklődést Kárpátalja irányába, amely elemzése szerint kismértékben fokozódó, köszönhetően a kárpátaljai határ menti falvak lassú öntudatra ébredésének is. A nemzeti identitással foglalkozó két elemzésben a szerzők arra jutnak, hogy a nemzeti identitás azonos módon alakul a magyarországi és ukránjai magyarok esetében, valamint a szlovákok és az ukránok esetében.

A kötet tehát a legfontosabb területi belső és külső társadalmi szempontokat megvizsgálva részletesen mutatja be a hármas határ dinamikáját, problémáit és a határokon átnyúló kapcsolatok erősségét is. Az elemzésekhez mélyinterjúk, fókuszcsoportok, kérdőíves felmérések, hálózatelemzés és a kvantitatív adatok kiértékelésével jutottak a szerzők, ami a kötet sokszínűségét erősíti. Habár az eredmények szépen épülnek egymásra és az összecsengő következtetések együttesen is rávilágítanak a magyar–szlovák–ukrán hármas határterület jellegzetességeire, komplett összefoglalást mégsem kap az olvasó a kutatások eredményeiről. A kötet több mint 500 oldalon keresztül részletezi a hármas határ különböző tulajdonságait és nehézségeit, és így terjedelme miatt sem használható választ adó kutatási jelentésként. A legutolsó tanulmány próbálja meg először összefoglalni a hármas határ helyzetét (a nemzetközi terep határesetek bemutatásával párhuzamosan): a határterületek saját országukon belül is alulfejlettek mind gazdasági, mind infrastrukturális szempontból, és ezáltal Európa szemszögéből is marginalizált peremvidékekkel van dolgunk akkor, amikor a határterületek kutatásával foglalkozunk. Miben más a határ különböző oldalain élők helyzete a hármas határon, mint Európa más határterületein? Politikai szempontból milyen érték- és érdekrendszerek húzódnak a fejlesztések, illetve az állásfoglalások mögött? Ezekre a kérdésekre nem kapunk választ, pedig a kutatások alapján jelentős anyag állhat rendelkezésre e kérdéskörök kapcsán is, valamint ilyen terjedelmű munka végén feltétlen szükséges lehet egy komplett és tömör összefoglalása a területnek és a kutatási eredményeknek is.

Hiányosságnak találhatjuk, hogy nem ismerjük meg, mennyire számít központi kérdésnek a területi különbségek és egyenlőtlenségek vizsgálata a szlovák, illetve az

ukrán oldalon, hogy foglalkoznak-e a szlovák, illetve az ukrán kutatók a hármas határ területi jellegzetességeivel. Ha a határkutatás nincs is egyértelmű tudományos fókuszban egyik országban sem, a magáról a területről szóló közpolitikai diskurzusokat érdemes lett volna összegyűjteni.

A hármas határon élők jövőképevel foglalkozó kérdésekre (kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtés esetében is) több figyelmet lehetne fordítani, melyekkel akár a határterület fejlesztésével kapcsolatos javaslat is formálható. Ez már inkább új kutatásnak adhat alapot, mellyel választ kereshetünk arra, hogy milyen lépésekkel fejleszthető a határ adta lehetőségek kihasználtsága, illetve e minden bizonnyal komplex rendszer átláthatóságának növelése.